

Володимир Ричка

КНЯЗІВСЬКІ ЛОВИ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Князівські лови в Київській Русі були невід'ємним атрибутом соціального життя, що спливало на архаїчному тлі протистояння людини і природи.

Багаті хутровим звіром, бортями й різноманітною сировиною дрімучі пуші Середнього Подніпров'я віддавна вабили різноманітних «нахідників» — озброєних здобичників. Об'єктом їхніх воєнних грабежів були, передусім, хутра бобрів, соболів, білок, лисиць тощо, які стягувалися спочатку у вигляді разових контрибуцій, а пізніше — регулярних поборів з підвладних слов'янських племен. Так, оповідаючи про діяльність князя Олега після утвердження його на київському престолі, «Повість временних літ» під 883 р., зокрема, сповіщає: «Въ лѣто 6391. Поча Олегъ воевати деревляны, и примучивъ а, имаше на них дань по чернѣ кунѣ»¹. Институалізація Київської держави відбулася шляхом воєнного промислу, через що її правляча еліта, образно кажучи, народжувалася в сідлі.

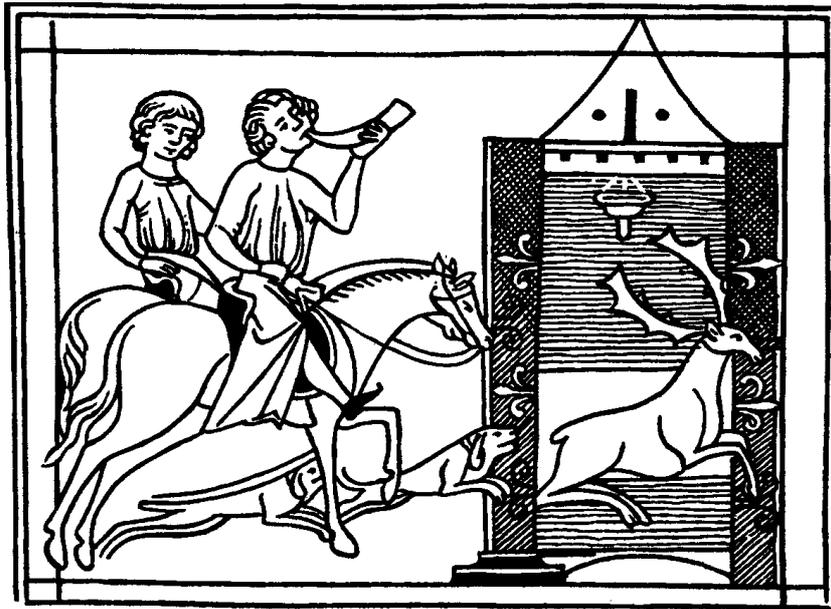
В період становлення державності на Русі князівські лови були суттєвим елементом окняжіння родоплемінної території східнослов'янських племінних союзів, перетворення її у доменальну

власність київського великокнязівського дому. Сповіщаючи про приборкання Ольгою непокірних древлян й обкладення їх даниною, літописець зауважує: «И иде Вольга по Дервьвстѣй земли съ сыномъ своимъ и съ дружиною, уставляючи уставы и уроки; и суть становища еѣ и ловища»². Прибутки з торгівлі хутрами на міжнародних ринках складали чи не головне джерело державного бюджету Київської Русі кінця IX — більшої половини X ст. Либонь саме тому вже через кілька років після переможного походу київської княгині на древлян ловища її фіксуються за літописними джерелами вже «суть по всей земли»³. При цьому слід зауважити, що Ольжині ловища, згадані у літописах, слід розглядати не тільки і не стільки як мисливські угіддя, чи галузь князівського доменального господарства. Для старокиївського книжника середини XI ст. Ольга була харизматичним носієм вроджених заслуг і доблесті, через що й «лови», приписувані жінці, виступають тут як ознака її князівської гідності. Цікаво зазначити, що таким же удатним мисливцем є і билинний прототип княгині — Вольга, який влаштовував грандіозні лови разом зі своєю дружиною⁴.

¹ Повесть временных лет / Под ред. и с предисл. В. П. Адриановой-Перетц. — М.; Л., 1950. — Ч. 1. — С. 20. (Далі — ПВЛ.).

² Там же. — С. 43.

³ Там же.

Лови. Середньовічна гравюра. Початок XIII ст.

З перебігом часу території князівських ловищ чітко визначались. Порухнення їх меж, які зазвичай позначали «знамяня» нерідко призводило до конфліктів. Про один із них, чи не найбільш драматичний, оповідає літописна стаття, вміщена в «Повісті временних літ» під 975 р. «В лѣто 6483. Ловѣ дѣюще Свѣналдичю, именемъ Лютъ; ишедь бо ис Киева гна по звѣри в лѣсѣ. И узрѣ и Олегъ (великокнязівський посадник в Древлянській землі. — *В. Р.*), и рече: «Кто се есть?» И рѣша ему: «Свѣналдичъ». И заѣхавъ, уби и, бѣ бо ловы дѣя Олегъ»⁵. Олег не стерпів появи київського урядовця у своїх володіннях, що й призвело до кривавого протистояння з київським урядом князя Ярополка. В цих суперечностях, мабуть, й почала складатися у звичаєвому праві норма, що згодом закріпила в «Руській

Правді» принцип князівського індивідуального землеволодіння⁶.

В процесі подальшого соціально-економічного розвитку Київської Русі мисливський промисел поступово виокремлюється в самостійну й, вочевидь, привілейовану, галузь князівського господарства. Для її обслуговування із середовища підвладного населення країни була виділена певна група людей для відбування служб, пов'язаних з полюванням: сокольники, ястребники, псарі, бобровники⁷. Їм належало дбати про порядок у ловчому господарстві. Володимир Мономах у своєму «Повчанні» свідчить про те, що він особисто, «на посадники не зря, ни на биричи, сам творил, что было надобѣ, весь нарядъ, и в дому своем... И в ловчих ловчий наряд сам есмь держалъ, и в конюсѣх, и о соколѣхъ и о ястрябѣхъ»⁸. Окрім пильно-

⁴ Див.: Миллер В. Очерки русской народной словесности. Былины. — М., 1897. — С. 181–182.

⁵ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 53.

⁶ Див.: Котляр Н. Ф. К истории возникновения нормы частного землевладения в обычном праве Руси // Древние славяне и Киевская Русь. — К., 1989. — С. 153.

⁷ Флоря Б. Н. «Служебная организация» и ее роль в развитии феодального общества у восточных и западных славян // Отечественная история. — 1992. — № 2. — С. 57.

го князівського ока ловецьке господарство потребувало ще й чималих статків, необхідних для придбання та утримання мисливських тварин, відповідного начиння та зброї. Якщо за крадіжку мисливського сокола, ястреба чи пса накладався штраф розміром у три гривні⁹, то годі собі уявити їх собівартість.

Ще більшу цінність становили, зрозуміло, екзотичні для широт Київської Русі барси та гепарди. Право володіти ними було винятково князівським привілеєм. Ці, царственні й горді хижаки втілювали ідею сили і мужності їхніх володарів. Уявити князівські лови з цими тваринами допомагають зображення на фресках південно-західної вежі Софіївського собору в Києві¹⁰, а також, наприклад, мініатюра візантійського Євангелія початку XI ст., що зберігається нині у Національній бібліотеці в Парижі¹¹. Їхню матеріальну цінність й суспільну престижність відбиває літописна стаття 1160 р. Утвердившись тоді на великокнязівському престолі у Києві, Ростислав Мстиславич й шукаючи зустрічі «на великую любовь» з Святославом Ольговичем запросив того на обід, за яким обдарував останнього «...собол-

ми, и горностаими, и черными кунами, и песци, и бѣлыми волкы, и рыбьими зубы»¹². У відповідь, наступного дня Святослав підніс Ростиславу не менш цінні дарунки: «...пардусь и два коня борза, уковану сѣдлу»¹³. Утримувалися ці рідкісні тварини у спеціальних звіринцях, які влаштовувалися у замських князівських дворах — вотчинах.

Князівські лови складали невід'ємну частину повсякденного життя правлячої еліти середньовічної Русі. У «Повчанні» Володимира Мономаха, наприклад, вони занесені до своєрідного «розпорядку дня» князя, який передбачав: «...сѣдше думати с дружиною, или люди оправливати (творити суд. — В. Р.), или на ловь ѣхати»¹⁴. Історики минулого вбачали у князівських ловах, передусім, забаву, царську утіху, яка до того ж приносила ще й користь економіці, забезпечуючи її дорогоцінними хутрами і продовольством¹⁵. Такий само погляд на соціальну природу князівських ловів успадкувала й радянська історіографія¹⁶.

Першим, хто вказав на однобічність такого підходу в оцінці князівських ловів, був, здається, Ю. Г. Писаренко¹⁷. Слушно відзначаючи особливу роль ло-

⁸ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 163.

⁹ Див.: Русская Правда Краткой редакции (по Академическому списку) // Памятники права Киевского государства X–XII вв. — М., 1952. — С. 84.

¹⁰Высоцкий С. А. Светские фрески Софийского собора в Киеве. — К., 1989. — С. 134–135.

¹¹Даркевич В. П. Светское искусство Византии. Произведения византийского художественного ремесла в Восточной Европе X–XIII века. — М., 1975. — С. 210.

¹²Летопись по Ипатскому списку. — СПб., 1871. — С. 345–346.

¹³Там же. — С. 346.

¹⁴ПВЛ. — Ч. 1. — С. 158.

¹⁵Сементовский Н. Сказание о ловах великих князей киевских. — СПб., 1857. — С. 7; Аристов Н. Промышленность Древней Руси. — СПб., 1866. — С. 2–20.

¹⁶Див.: Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. — М., 1977; Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в древней Руси. — Л., 1983. — С. 72–73. До цього слід додати й історіографічні курйози, в яких князівські лови постають як один із видів спорту (Див. наприкл.: Довгань Н. Ю. Фізичне виховання у Київській Русі // Наукові праці Миколаївської філії НУКМА: Історичні науки. — Миколаїв, 2001. — Т. 10. — С. 27.).

¹⁷Писаренко Ю. Г. Про один із обов'язків князя у Давній Русі // Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д. Я. Самоквасова: Матеріали історико-археологічного семінару, присвяченого 150-річчю від дня народження Д. Я. Самоквасова. — Чернігів, 1993. — С. 88–89; Його ж. Князівські лови в традиційній свідомості давньоруського суспільства // Український історичний журнал. — 1993. — № 7–8. — С. 44–52.

На середньовічному Заході. Мисливські забави

вів у житті князів, він, втім, надмірно тісно, на мій погляд, їх сакралізує: «...виїзджаючи на лови і, таким чином ніби вступаючи у шлюб з самою Землею, князь доводив, що є повноцінним головою свого народу. ...В традиційній свідомості давньоруського суспільства князівські лови були тим місцем, де наочно виявлялась сакральність князя, його влада над землею, природою»¹⁸.

Лови й справді були одним із обов'язків князя, ознакою його гідності. Це такий же «труд» як і війна, адже за неписаним лицарським кодексом честі, «князь бо не туне носит мѣчь»¹⁹.

Підводячи підсумок своїм, сказати б «Трудам і Дням», Володимир Мономах повідує дітям «трудъ свой, оже ся есмь тружалъ, пути дѣя и ловы с 13 лѣтъ»²⁰.

В ловитвах князь вбачав вірний засіб для досягнення азів воєнного мистецтва. Лови для нього така ж ідеальна норма князівської поведінки як і відвага на полі брані, справедливий суд, присутність на службі Божій в церкві. Невипадково у своєму «Повчанні» Мономах подає детальний звіт ловецькому труду: «А се тружахъся ловы дѣя: ...конь диких своими руками связалъ есмь въ пушах 10 и 20 живых конь, а кромѣ того же по ровни ѣздя ималъ есмь своими руками тѣ же кони дикиѣ. Тура мя 2 метала на розѣх и с конемъ, олень мя одинъ боль, а 2 лоси, одинъ ногами топталъ, а другый рогами боль, вепрь ми на бедрѣ мечь оттялъ, медвѣдь ми у колѣна подѣклада укусилъ, лютый звѣрь скочилъ ко мнѣ

¹⁸Писаренко Ю. Г. Князівські лови в традиційній свідомості давньоруського суспільства. — С. 47–48.

¹⁹Летопись по Ипатскому списку. — С. 402.

²⁰ПВЛ. — Ч. 1. — С. 158.

на бедра и конь со мною поверже. И Бог неврежена мя съблюде»²¹.

Мисливські сюжети були улюбленою темою світського мистецтва у князівському побуті. Щоправда, археологам досі не пощастило віднайти мозаїчні композиції з мисливськими сценами подібні, наприклад, тим, що прикрашали стіни палацу XII ст. норманських королів у Палермо²², однак, це не заперечує ймовірність наявності їх і на Русі. Фрески мисливського жанру посідають помітне місце в оздобленні веж Софійського собору у Києві. Вони змальовують, зокрема, звірині гони оленів, полювання на вепра, ведмедя, білку і навіть лева²³. Такої кількості анімалістичних зображень немає, здається, в жодному монументальному живописному ансамблі середньовіччя.

Останні віддавна привертала увагу дослідників, які по-різному намагалися витлумачити їх зміст. Свого часу М. Сементовський вбачав у них грандіозне живописне «сказання» про лови великих князів київських, яке своєрідно увічнеє «подвиги чудо-богатырів великого князя Володимира, його синів і його ловчої дружини»²⁴. Висловлювалася думка й про те, що більшість тварин, зображених на стінах св. Софії є давніми тотемами, які засвідчують двовір'я на Русі²⁵.

Осібне місце в художній програмі фрескових розписів північно-західної вежі собору посідає сцена, відома як «Полювання на ведмедя». За усталеною історіографічною традицією вона зазвичай потрактовується як ілюстрація до «Повчання» Володимира Мономаха. Іншу інтерпретацію сюжету цієї фрески нещодавно запропонували Р. С. Орлов і Ю. Г. Писаренко. Осмислюючи його в дусі боротьби християнства з язичництвом, перший вбачав у ньому епізод боротьби Ярослава Володимировича з язичницькими волхвами на Суздальщині в 1024 р.²⁶ Підтримавши версію Р. С. Орлова про те, що на фресці Софійського собору в Києві в образі переможця ведмедя зображено реальну історичну постать — князя Ярослава Мудрого, Ю. Г. Писаренко доводить достовірність його портретної схожості з обличчям вершника, зображеного на фресці²⁷. Не заперечуючи на загал вірогідність такої інтерпретації даної композиції хочу зауважити, що фрески мисливського жанру в розписі веж Софійського собору у Києві являють собою ймовірно якісь міфологічні сказання з характерними для них символізмом і зооморфізмом. Адже тварини віддавна служили символами при зображенні природи і людини²⁸. Художник-анімаліст — автор фресково-

²¹ Там же. — С. 162.

²² Даркевич В. П. Светское искусство Византийского художественного ремесла в Восточной Европе X–XIII века. — С. 211. Тема королівського полювання була вельми популярною у мистецтві середньовічного Заходу (Див.: Nobush E. Fair Game (A History of Hunting, Shooting and Animal Conservation). — Leipzig, 1980. — P. 81–96.

²³ Высоцкий С. А. Светские фрески Софийского собора в Киеве. — С. 128–129, 136, 138–139.

²⁴ Семеновский Н. Сказание о ловах великих князей киевских. — С. 8.

²⁵ Див.: Шарлемань Н. В. Животный мир и сцены охоты на фресках Софии Киевской // София Киевская. Материалы исследований. — К., 1973. — С. 44.

²⁶ Орлов Р. С. Язычество в княжеской идеологии Руси // Обряды и верования древнего населения Украины. — К., 1990. — С. 112.

²⁷ Писаренко Ю. Г. «Охотник на медведя» с фрески Софийского собора в Киеве // Ярославская старина, 1994. — Вып. 1. — С. 13–17.

²⁸ Див.: Лихачева О. П. Некоторые замечания об образах животных в древнерусской литературе // Культурное наследие Древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. — М., 1976. — С. 99–105; Белова О. В. Славянский бестиарий. — М., 2000. — С. 41–44.

го розпису веж київської Софії хоч, можливо, і був світською людиною, однак творив і мислив категоріями християнської символіки. Отож, за «звіриним обличчям», явлених ним образів слід шукати вищу духовну сутність.

Соціальну значущість князівських ловів у Київській Русі, їх чільне місце в ціннісній ієрархії норм ідеальної поведінки правлячої еліти, засвідчують рефлексії староруських книжників, викликані смертю того чи іншого князя. Попри здавалось би, певну стереотипність, притаманну набору характеристик літописних некрологів, постійними бажаними якостями зразкового князя є, крім усього іншого, мужність на війні і полюванні. Вміщений під 1187 р. в Київському літописі «плач» за переяславським князем Володимиром Глібовичем ставить йому в заслугу те, що він, «...любя дружину и злата не сбирашеть, имѣния не щадяшеть, но даяшеть дружинѣ; бѣ бо князь добръ и крѣпок на рати, и мужьствомъ крѣпкомъ показаяся, и всякими добродѣтелми наполненъ»²⁹. Волинський князь Володимир Василькович навіть на смертному одрі не забував про лови: «Бяшеть бо и самъ ловець добръ, хороборъ, николиже ко вепреви и ни к медвѣде не ждаше слугъ своихъ, а быша ему помогли, скоро самъ убиваше всяки звѣрь; тѣмже и прослыл бяшеть во всей землѣ, понеже далъ бяшеть ему Богъ вазнь нетокмо и на одиных ловехъ, но и во всемъ, за его добро и правду»³⁰. Як засвідчує літописний некролог, князь був наділений багатьма чеснотами: «...глаголаша ясно отъ книгъ, зане бысть философъ великъ, и ловець хитръ, хоро-

боръ, кротокъ, смиренъ, незлобивъ, правдивъ, не мздоимѣць, не лживъ, татьбы ненавидяше, питья же не пи отъ воздрас-та своего. Любовь же имѣяше ко всемъ, паче же и ко братьи своей, во хрестномъ же целованьи стояше со всею правдою истинною, нелицемѣрною; страха же Божия наполненъ, паче же милостыни прилежаше, монастырѣ набдя, черньцѣ утѣшаа и вси игуменѣне любовью при-йая, и монастырѣ многи созда»³¹. Такий тип поведінки й ідеальні риси князя відповідали європейському рицарському ідеалу, тісно пов'язаного з цінностями релігійної свідомості.

Ставлення до князя визначалося тим, наскільки його вчинки відповідали тому, що в сукупності усталених морально-етичних принципів визначало поняття честі. При цьому, не можу погодитися з тим, що «честь» є якоюсь ідеальною субстанцією, яка чудесним чином «сходить на князя разом з титулом, престолом й усіма атрибутами князівської влади, її покладають на голову як вінець»³². Адже честь то не застигла іманентна данність, раз і назавжди дарована князівському клану. Саме слово «честь» було похідним від спостереження за поведінкою людини й розуміння / прийняття оточуючим його соціумом. Інакше кажучи, місце князя у суспільстві «прямо залежало від оцінки його поведінки оточенням. Претензія на визнання обов'язково повинна була відповідати прийнятим нормам поведінки»³³.

Поняття честі було центральним в рицарському етосі — стилі життя провідної верстви суспільства й прийнятій нею ієрархії цінностей, що визначала

²⁹Летопись по Ипатскому списку. — С. 439.

³⁰Там же. — С. 596.

³¹Там же. — С. 605.

³²Черная Л. А. «Честь»: представления о чести и бесчестии в русской литературе XI–XVII вв. // Древнерусская литература: Изображение общества. — М., 1991. — С. 58.

³³Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.). — М., 1999. — С. 113.

модель соціально орієнтованої поведінки³⁴. Рицарство традиційно вважається суто західноєвропейським явищем. Однак, його глибокі і давні коріння були вигодувані, за образним висловом Франко Кардіні, степним чорноземом й, «вітер степів гуде у гіллях дерева середньовічного рицарства»³⁵. Ідеологія рицарства своїми коріннями сягає в глибини самосвідомості варварських народів середньовічної Європи з притаманним їм культом вождя, особистої відданості і воєнної відваги. Уявлення про честь князя-язичника, що формувалася з часу появи у східнослов'янському суспільстві воєнних співтовариств, відбивають наступні слова Святослава Ігоревича: «...ми не якісь там ремісники, що добувають засоби для існування трудами рук своїх, а *мужі крові* (виділено мною. — В. Р.) які зброєю перемагають ворога»³⁶. Як бачимо, для Святослава честь пов'язана з кров'ю, пролітою у війнах і грабунках.

Мужність на війні залишалась чи не найбільшою чеснотою й для християнського князя. Характерними у цьому відношенні є літописні прославляння воїнської доблесті князів, де рефреном звучать адресовані їм, наприклад, наступні слова: «...много пота утеръ с дружиною своею, и немало мужьства показа с мужьми своими»³⁷. Допомагає уявити бажані ідеальні риси християнського князя й «Молитва» Данила Заточеника, який просив Бога дати своєму володарю, «Самсонову *силу* (тут і далі курсив мій. — В. Р.), *храбрость* Александрову, *Иосифль разум, мудрость* Соломону и *хитрость*

Давидову и умножити, Господи, вся челоуѣкы под нози его»³⁸. Та все ж, попри привнесений Церквою християнський символізм найважливішими елементами «рицарської» конструкції ідеальної князівської поведінки була особиста мужність на війні та полюванні. Глибоку закоріненість подібних уявлень в ментальних установах східних слов'ян відбиває, на мій погляд, семантичний, зі знаком ототожнення, ряд: «поле брані» — «поле честі»³⁹.

Князівські лови, як синкретна норма поведінки укорінювалася в процесі тривалої соціалізації та інкультурації правлячої еліти на Русі. В архаїчному суспільстві поєдинок із хижим звіром, що був одним із видів ініціації, завершувався поїданням його плоті і крові: «воюну це повинно було придати силу або мудрість супротивника, допомогти набути найцінніші його позитивні якості. «Перемога» людини над звіром трансформується в перехід тайнства влади, в обряд передачі міці, через що звір вже нібито й не вмирає, а «втілюється» в побідоносному герої»⁴⁰. Для свідомості людей первісного суспільства не було, як показав свого часу Дж. Фрезер, нічого більш звичного, ніж уявлення про те, що душа помираючого переходить його вбивці-наступнику⁴¹. Вельми симптоматичною у цьому відношенні постає оповідь старокіївського літописця про загибель у Дніпровських порогах князя Святослава, вміщена в «Повісті временних літ» під 972 р. «Веснѣ же приспѣвши, в лѣто 6480, поиде Святославъ в пороги. И на-

³⁴Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали. — М., 1987. — С. 26.

³⁵Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. — М., 1987. — С. 61.

³⁶Лев Диакон. История. — М., 1988. — С. 57.

³⁷Летопись по Ипатскому списку. — С. 392.

³⁸Памятники литературы Древней Руси: XII век. — М., 1980. — С. 398.

³⁹Див.: Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1980. — Т. IV. — С. 599.

⁴⁰Кардини Ф. Указ. соч. — С. 112.

⁴¹Фрезер Д. Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. — 2-е изд. — М., 1986. — С. 280.

паде на нь Куря, князь печенѣжський и убиша Святослава, и взяша главу его, и во лбѣ его съдѣлаша чашю, оковавше лобъ его, и пяху из него»⁴². В такий спосіб печеніжський хан сподівався перебрати на себе войовниче завзяття відважного князя.

Сказане, здається, дає підстави дійти висновку про те, що князівські лови в Київській Русі досить рано перетворюються на воєнно-сакральний ритуал. Адже, та чи інша «форма діяльності середньовічного колективу, для того щоб стати соціально значущим фактором, повинна була перетворитися на ритуал. І бій, і полювання, і дипломатія — ширше, управління взагалі, потребували ритуалу»⁴³. Звідси, гадаю, й осмислення середньовічними книжниками образу князя через метафору звіра. Так, оповідаючи про сватання древлянського князя Мала до дружини загиблого під час виправи 945 р. володаря київського престолу Ігоря — княгині Ольги, літописець вкладає в уста древлянських послів наступні слова: «Посла ны Дервьська земля, рекущи сице: мужа твоего убихомъ, бѣше бо мужъ твой аки волкъ восхищя и грабѣя, а наши князи добри суть, иже распасли суть Деревьску землю»⁴⁴. Метафора «вовка» передає тут образ князя-воїна і дружини-«зграї» у поході. Водночас, древлянські князі образно, в іпостасі добрих пасторів, протиставляються київським. Згадуваний вже князь Святослав Завойовник за ознаками хоробрості, відваги і швидкості пересування у бойовому поході співставляється з пардусом:

«...легко ходя, аки пардусъ, войны многи творяше»⁴⁵. Князь Роман Мстиславович, названий у Галицько-Волинському літописі самодержцем «всея Руси» обрушувався на ворогів, «яко и левъ, сердить же бысть яко и рысь, и губяше яко и крокодилъ, и прехожаше землю ихъ (тут ворогів. — В. Р.) яко и орель, храборъ бо бѣ яко и туръ»⁴⁶.

Постійна турбота про свій авторитет зумовила підвищений інтерес князів до власного образу в очах оточуючого їх соціуму. Заради демонстрації своїх достоїнств вони свідомо наражалися на, здавалося б непотрібний ризик. Князівські лови, як імператив вищих норм рицарської поведінки, давали публічне обругування і підтвердження високого соціального статусу. Либонь саме тому символічні мотиви «ловецтва князя» були визначальним елементом метамови народного весілля.

«Весільний ритуал, — на думку М. С. Грушевського, — се не скостенілі обрядові схеми, донесені нам в непорушній цілості, а поетична перебірка, амальгама ріжних обрядів, свобідно доповнена всілякими побутовими подробицями, не зв'язаними навіть безпосередньо з шлюбним ритуалом»⁴⁷. Термінологія весільного обряду співвідносячись з прецедентами князівсько-дружинного побуту, надає йому героїчно-войовничих рис. У весільних піснях наречений — «князь», свати — «військо», а саме сватовство — «війна». Напередодні шлюбу на дворі («теремі») молодого збиралася ватага молодих дужих хлопців («дружи-

⁴²ПВЛ. — Ч. 1. — С. 53.

⁴³Лотман Ю. М. Об оппозиции «честь-слава» в светских текстах киевского периода // Ученые записки Тартуского университета: Труды по знаковым системам. — 1967. — Вып. 198-3. — 100-112.

⁴⁴ПВЛ. — Ч. 1. — С. 40.

⁴⁵Там же. — С. 46. У свою чергу, через співставлення з пардусом в традиції перекладної літератури на Русі Олександра Македонського, Святослав ще й уподібнюється останньому (див.: Адрианова-Перетц В. П. Очерки поэтического стиля Древней Руси. — М.; Л., 1947. — С. 90).

⁴⁶Летопись по Ипатскому списку. — С. 480.

⁴⁷Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 Т., 12 кн. — К., 1991. — Т. 1. — С. 344.

на»), щоб на ранок вирушити у збройний похід, який постає у народній поезії як князівські лови:

«...вставйте, браття, кони сідлайте,
кони сідлайте, хорти зкликайте:
Да поїдем в чисте поле на прогуляння
На розглядання.
Да найдемо, браття, куну в дереві,
Дівку в теремі...
От-се вам браття, — куна в дереві
А міні, браття, дівка в теремі»⁴⁸.

Возвеличення і героїзація шлюбу, возведення його атрибутів до соціального рангу, рівного князівському покликано було зафіксувати перехід наречених в новий статус — із групи «молод-

ших» в групу «старших»⁴⁹. Через ритуал весілля вони набували ознаки іншого, більш вищого становища на ієрархічних щаблинах соціальної драбини.

Таким чином, князівські лови в Київській Русі були інституційною, семіотично маркованою нормою соціальної поведінки. Типологічно вона відповідала європейському лицарському ідеалу, включаючи в себе ще й такі, найважливіші на офіційній шкалі цінностей середньовічного світу моменти, як уславлення воїнської відваги, феодалної вірності і служіння заповідям Божим.

---

⁴⁸Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. — К., 1874. — Т. 1. — № 16. — С. 52.

⁴⁹Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. — Варшава, 1887. — С. 58; Байбурин А., Левинтон Г. «Князь» и «княгиня» в русском свадебном венчании (к семиотике обрядовых терминов) // Русская филология. — Тарту, 1975, Вып. 4. — С. 58–76.